

**ДОПОМІЖНІ ВИДИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНЦІВ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ДНІСТРА
(Кам'янський і Рибницький райони Молдови)¹**

Господарство українців Кам'янського і Рибницького районів було й залишається комплексним. Землеробство і скотарство є основними видами діяльності, інші, насамперед ремесла й промисли — допоміжними. Однак землеробство, особливо у населення долини (вузька смуга прибережної зони Дністра), не відзначалось високою ефективністю. Як зауважив Е.Сіцінський, круті схили і кам'яниста земля створюють значні труднощі для селян², тому землеробство не забезпечувало в повній мірі населення хлібом. Наприклад, більша частина населення Гидирима в кінці ХІХ ст. майже щорічно купувала зерно³.

Для часткового вирішення зернової проблеми селяни вдалися до такого виду діяльності як переробка зерна на борошно. Чимало власників мали водяні й вітряні млини, мололи зерно на борошно, обслуговували населення не тільки навколишніх сіл, а й віддалених регіонів, займались візникуванням, транспортували збіжжя й борошно, річкою Дністер, яка як зернова транспортна артерія відома з ХV ст., коли подільську пшеницю імпортували до середньоземноморських країн.

Навіть в часи присутності турків в Причорномор'ї й контролюванням ними виходу до моря, на початку 80-х років ХVІІІ ст. пшеницю доставляли до Аккерману і навіть до Херсону. На початку ХІХ ст. перевезення товарів в тому числі й зерна по Дністру до Маяк і далі до Одеси активізувалось. Кількість причалів на річці, через які відвантажували збіжжя, зросло. Існували вони в Кам'янці, Рашкові, Попен-

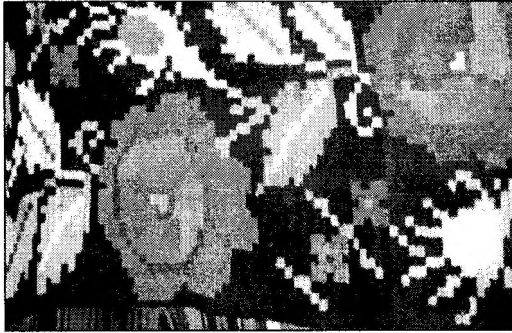

Фото 1. Килим. Кам'янка.
1960 — 70 роки

віть стала привабливою й для переробників зерна. Навколо численних хуторів, що виникли тут ще до заснування сіл, стояли вітряки. Професія мірошника користувалася попитом, а прізвище Мельник стало одним з найпоширеніших, зокрема, в селі Білочі. Носії цього прізвища підтверджують, що їхні діди й прадіди займались саме мірошництвом⁵.

Згадки про вітряки в Придністров'ї не випадкові. В Балтському повіті вітряні млини складали 57% від загальної кількості і переважна їх більшість знаходилась саме в східній частині повіту. Слід відзначити й те, що на Поділлі поміщикам належало 123 вітряки, а селянам - 230, тоді як у державній власності вітряків не було⁶.

Оскільки місцеве хліборобство не вирізняється суттєвими специфічними ознаками, зосередимо увагу на інших видах господарської діяльності,

ках. Про інтенсивний рух вантажних суден по Дністру свідчать такі дані. У 1861 році перевезено 1185 суден зерна, 618 плотів лісу⁴. Головними товарами були пшениця, жито, борошно, гіпс і будівельний ліс.

Зрозуміло, що придністровська місце-

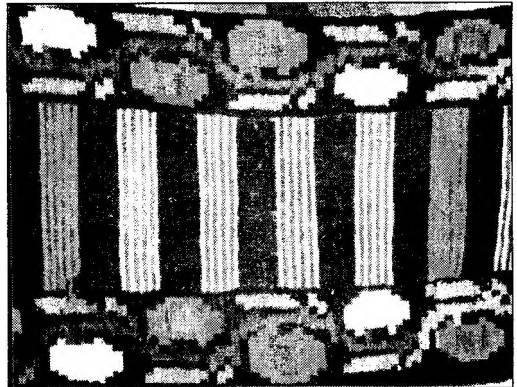

Фото 2. Паратари. Кам'янка.
1960 — 70 роки

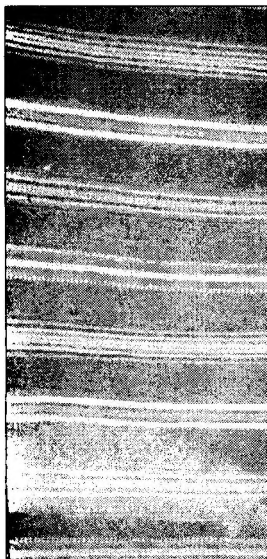

Фото 3. Шілка.
Кам'янка

Фото 4. Нафраниця.
Кам'янка.
1960 — 70 роки

Фото 5. Нафраниця.
Кам'янка.
1960 — 70 роки

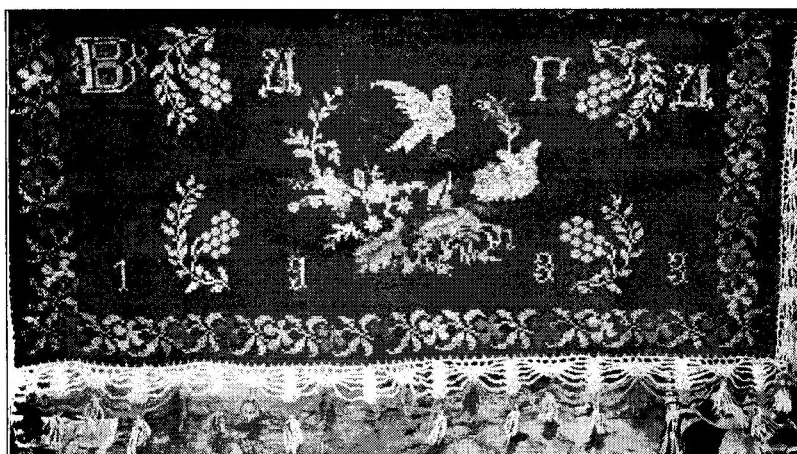

Фото 6. Покривало на скриню. Гараба

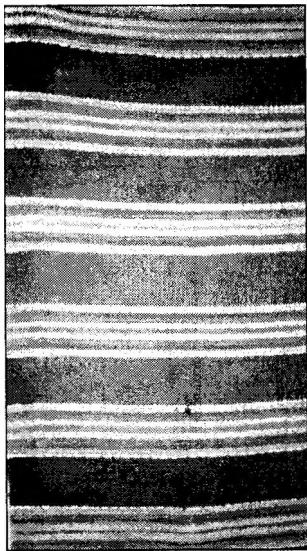

Фото 7. Півка. Гараба.
1950 — 60 роки

дарстві й форми їх утримання залежали від можливостей родини. Тварин випасали в спільній *отарі*, яка формувалася з овець мешканців *магали* чи *кутка* села. Отари формували весною, на початку березня, як тільки сховався сніг і з'являлась молода трава. Така форма випасу — *мензер(и)* - в літній період була зручною для більшості селян, які не мали великої кількості поголів'я. Отару випасали по черзі власники овець. Тривалість випасу одним господарем визначалась днями і відповідала кількості овець в отарі. Стільки ж днів власник овець отримував молоко. Овець під час доїння

зокрема, вівчарстві. В минулому воно було провідним напрямом у тваринництві з декількох причин. По-перше, природні умови краю сприяли розведенню саме овець, а не великої рогатої худоби, утримування якої потребувало значно більшої кількості корму, навіть у літній період. По-друге, вівчарство забезпечувало сировиною (вовною) такий важливий вид господарської діяльності як ткацтво. Тому овець тримали чи не в кожній сім'ї, але вже в середині ХХ ст. масштаби вівчарства суттєво зменшились, чисельність поголів'я скоротилась на декілька порядків.

Кількість овець у селянському господарстві

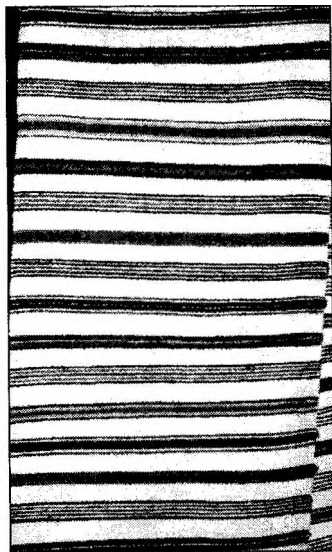

Фото 8. Півка для поховального обряду.
Кам'янка.
1950 — 60 роки

тримали на *о б о р і*, розділеній на дві частини. В одній частині знаходились недоєні вівці, в іншій - після доїння. Доїли овець у *струнгах* - спеціальних для цього загонах (їх було 2-3, залежно від кількості доярок). Хто не мав обор, орендував їх у сусідів.

Фото 9. Покривало на скриню. Гараба

Шкіри овець використовували для виготовлення верхнього одягу. З шкіри ягнят, віком до одного року, виготовляли високоякісні смушки, із яких шили шапки, комірці для верхнього одягу.

Вівчарство - основний постачальник сировини (вовни) для

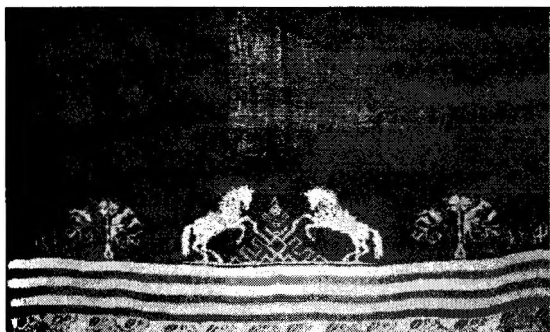

Фото 10. Покривало на ліжку. Гараба

ткацтва - традиційно важливого в регіоні виду господарської діяльності.

Крім вовни використовували в ткацтві й коноплі (*прадів*). Вовна використовувалась переважно в килимарстві, як підкання, конопляні нитки

— як основа. Рушники та полотно для одягу до появи льняних і бавовняних ниток виготовляли з конопляного *прадів*.

Коноплі вирощували на невеликих площах присадибних ділянок.

Фото 11. Нанашка. Підойма

Технологія обробки конопель і прядіння ниток в селах Придністров'я така ж, як і в сусідніх районах України. *Прадіво* (коноплі) закінчували готувати до грудня. Цей тривалий процес розпочинався з кінця літа. Біля річки викопували яму, запускали воду і вимочували там стебла, притиснувши їх зверху камінням. Постійно наглядали, щоб вчасно знати про готовність сировини для подальшої обробки. Як тільки волокно відділялось від стебла, його промивали в проточній воді й сушили на сонці.

Сухі стебла коноплі ламали на *бетельні* (*бательні*) — спеціальному простому за конструкцією дерев'яному пристрої. Волокно із залишка-

ми стебла (*терміттям*) прочісували (*дергали*) через металеву щітку (*дерганку*). Високоякісне відбірне волокно — *паческі* — скручували в "кукли", щоб не заплутувалось. З такого волокна пряли тонку нитку для виготовлення полотна для одягу. З клоччя, що залишалось на дерганці, також пряли нитку, але грубу, низької якості. Полотно з таких ниток, використовували для виготовлення лантухів.

Нитки з конопель пряли в грудні, січні, лютому, але намагалися закінчити його якомога швидше, щоб вже у грудні розпочати ткання. До початку весняних робіт у березні роботи на ткацькому верстаті мали закінчитись.

Прядінням ниток у родині займались жінки. Щоб прискорити обробку прядива жінки влаштовували *оденки*. Три-чо-

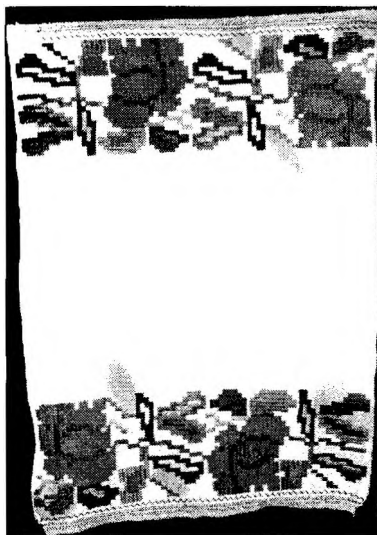

Фото 12. Нафраниця

Килимарство репрезентоване широким спектром виробів: *килимами, паратарами, кад-релями, налавниками, рядна-ми, простирадлами*, покрива-лами на скриню, виготовлени-ми з вовни і вишитими по пе-риметру кольоровими вовня-ними нитками та оздобленими китицями, яке називалось "*ла-дар*", *пілками* для застелення підлоги. Назви тканих виробів у Гарабі мають молдавське й українське походження.

Килими. За місцевим народ-ним визначенням килимами вважались настінні ткацькі ви-роби, прикрашені зображення-ми квітів, птахів тощо (фото 1). Переважна більшість килимів

тири сусідки одної магали зби-ралися в одній хаті і працювали один чи декілька днів, поки не закінчували роботу. Потім пере-ходили до іншої сусідки. Таку форму взаємної допомоги називали ще й "*клакою*", або казали "*йти на оденки прясти куделю*". Примітно, що в Гарабі казали саме "*куделю*", хоча в народній пісні, яку тут знають, слово інше - "*кужіль*":

Кину кужіль на полицю

Сама піду на вулицю...

Ткацтво українців При-дністров'я представлене кили-мовими виробами та рушника-ми.

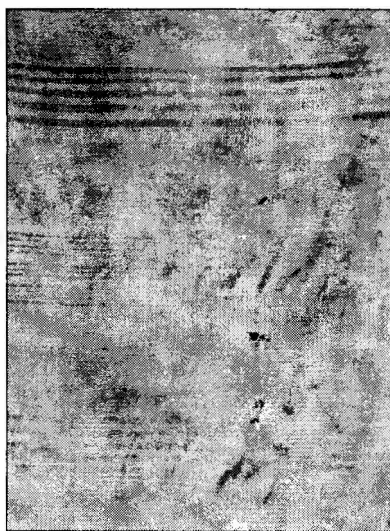

Фото 13. Нафраниця

Фото 14. Рушниковий
орнамент.
1950 — 70 роки

дої. Для переважної більшості родин ткацтво було звичайною справою, тому потреби у виробах задовольнялись власним виробництвом. Ця обставина зумовила тривале існування місцевих ткацьких традицій як у технології виробництва, так і в орнаментіці, але не перешкоджала запозиченню новаційних елементів. Вони відображені в орнаментальних композиціях.

Під час польових досліджень нами зафіксовані килимові вироби пізньої хронологічної групи орнаментикою другої половини ХХ ст. Основу орнаментальної композиції килимів - настінних виробів прямокутної форми - є троянди чи кілька

в інтер'єрі жител українців придністровських сіл виготовлена порівняно недавно, але вони відображають давні регіональні традиції місцевих майстринь. Виткані вони з вовняних чи вовняно-конопляних ниток, пофарбованих в основному хімічними барвниками. Практично всі домоткані килимові вироби місцевого виробництва, тобто виготовлені безпосередньо в селі. Завезених виробів із сусідніх сіл обмаль, в основному, що були завезені, наприклад, у вигляді посагу моло-

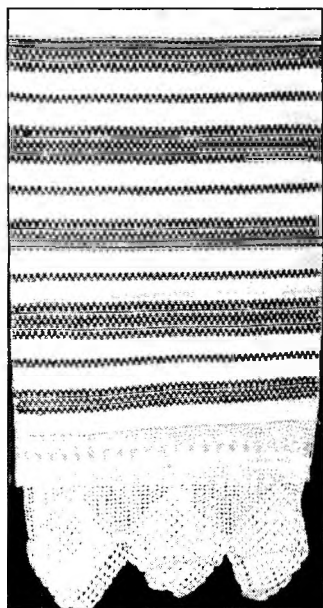

Фото 15. Рушниковий
орнамент.
1940 — 50 роки

Фото 16. Рушниковий
орнамент.
1970 роки

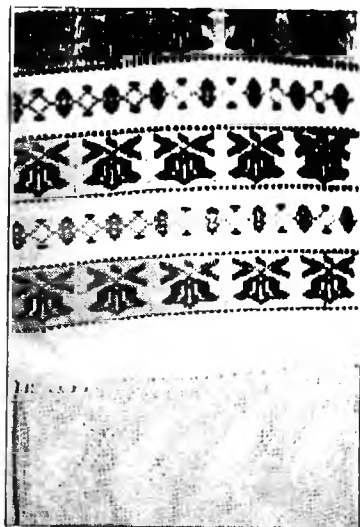

Фото 18. Рушниковий
орнамент. Окниця.
1970 роки

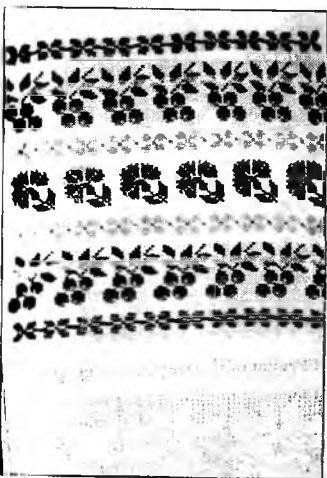

Фото 17. Рушниковий
орнамент. Кам'янка.
1970 роки

Фото 19. Рушниковий
орнамент. Кам'янка.
1950 — 60 роки

Фото 20. Рушниковий
орнамент. Гараба.
1970 роки

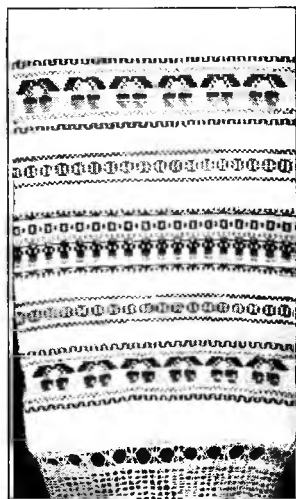

Фото 21. Рушниковий
орнамент. Гараба.
1960 — 70 роки

Фото 22. Рушниковий
орнамент. Гараба.
1970 роки

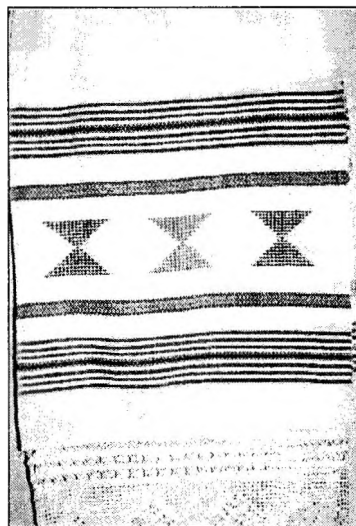

Фото 23. Рушниковий
орнамент. Рашків.
1970 роки

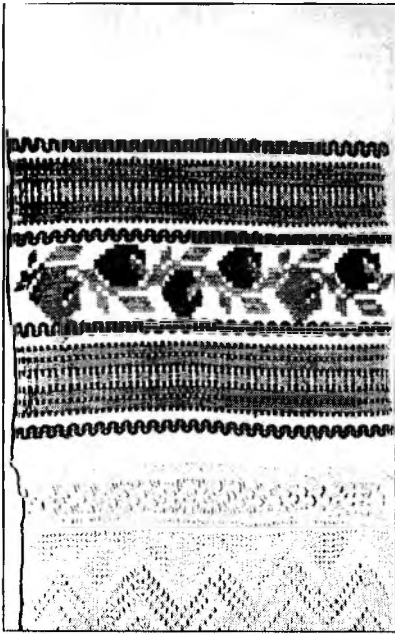

Фото 24. Рушниковий орнамент.
1950 — 70 роки

го й синього кольорів (фото 1). Листки мають декілька відтінків.

Паратари. Найпоширенішим килимовим виробом для прикрашення стін були *паратари*. Без них неможливо уявити інтер'єр традиційного житла українців, особливо "великої хати". Паратари "робили в клітинку", обплітали, обв'язували, щоб повісити на гвіздки. Відмінність паратар Лівобережжя від молдавського Правобережжя в тому, що молдовани, за словами га-

троянд в обрамленні листків, розміщених на чорному тлі. Кольорова гама ткацьких виробів розмаїта - від п'яти кольорів і більше, що є характерною особливістю Придністров'я і Південно-Східного Поділля в цілому. Тому на килимах й на інших виробих ткацтва троянди не завжди тільки червоного кольору, як і листки рослини не тільки зеленого кольору. В червону квітку вплетені нитки зелено

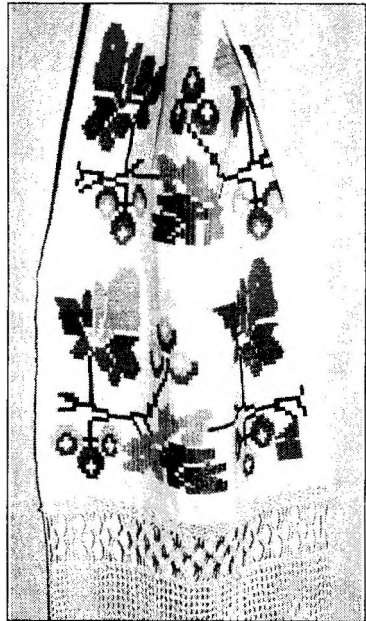
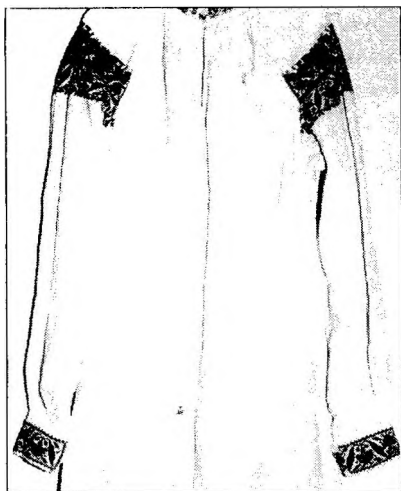

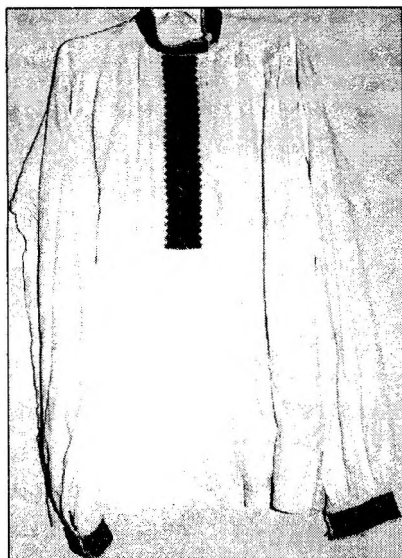
Фото 25. Рушниковий орнамент. Вишивка технікою «качалочка».
1957 рік

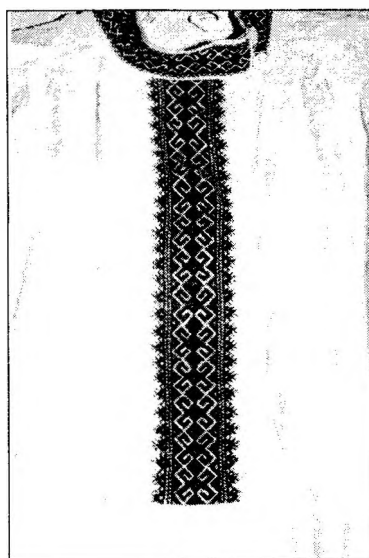
**Фото 26. Сорочка жіноча.
Кам'янка. Техніка «хрестик».
1930 роки**

**Фото 27. Сорочка жіноча.
Кам'янка. Техніка «хрестик».
1930 роки**

**Фото 28-а. Сорочка чоловіча.
Кам'янка. Техніка «хрестик».
1950 роки**

Фото 28-б.

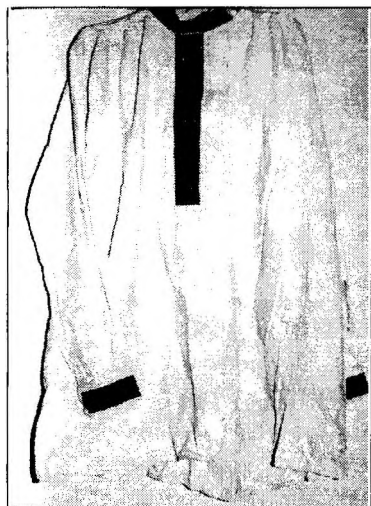

Фото 29-а. Сорочка чоловіча
до шлюбу. Окниця.
1930 роки

розміщення. Ритмічна повторюваність квіток, приєднаних до безперервної суцільної гілки, утворює "безконечник" - невід'ємний традиційний елемент килимової й рушникової орнаментики. Середня частина виробу виткана із різнокольорових смуг, як налавники, пілки, рядна. Отже, перед нами зразок імпровізації майстрині, яка, за її словами, у 80 роки ХХ ст. повторювала орнаментуку ранніх періодів своєї творчості, доповнюючи вироби новими елементами.

Чимало виробів, що виконували функцію паратарів, були пілками чи рядновим полотном.

рабівчан, не обплітали їх по периметру.

Підвішували паратару до стіни під вікнами за лавкою, відтак вони завжди знаходились в полі зору. Як і килими, ці вироби мали багату і яскраву орнаментуку. Щоб надати виробу більшої привабливості та урочистості майстрині вносили нехарактерні для існуючої традиції мотиви. З часом відхід від традиції приводив до досить несподіваних рішень, зразком яких є, наприклад, паратару, що зшиті з трьох частин (фото 2). Верхня і нижня смуги орнаментовані квіткою троянди й гілки з листками, композиція має горизонтальне

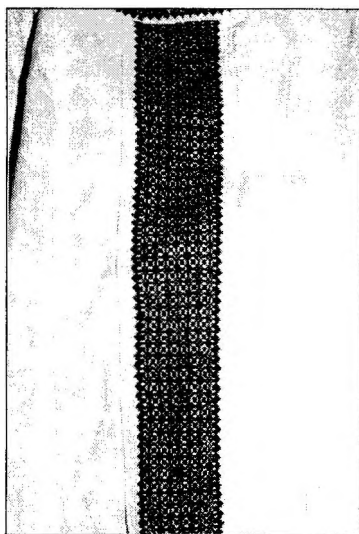

Фото 29-б.

Від паратарів вони відрізнялися відсутністю кайми по периметру, а від пілки чи рядна — відсутністю смуг, виконаних із ниток яскравих кольорів.

Кадрелі (в однині — *кадреля*). Тепер у Гарабі такий виріб називають *ковер*. Кадрелі тут також орнаментувались "у клітинку", але більших ніж на паратарах розмірів. За розміром кадрелі більші, ніж паратарари. Їх зшивали з двох полотен, підбираючи малюнок клітин.

Паратарари і кадрелі виготовляли як із конопель, так і з вовни. Виготовлені з коноплі паратарари називали "*простими паратарарами*".

Пілки за розмірами не відрізнялися від паратарарів. При однаковій ширині вони мали різну довжину, залежно від потреб. Однак кольорова гама смуг пілок помітно темніша, тут переважають темні кольори (фото 3,7). З двох зшитих пілок робили *рядно*, яким застеляли ліжко.

Кольоровою гамою серед інших вирізнялись ритуальні пілки, на які клали труну і якими труну застеляли. Хоча вони й мали притаманні цьому виду виробів різнокольорові смуги, однак переважав білий колір (фото 8).

Простирадла. Крім ряден для застилання ліжка й скринь виробляли вовняні простирадла — покривала (фото 9). Зовні вони нагадували килими. По периметру простирадло обрамлялось канвою з квіткового орнаменту. На однотонному тлі червоного кольору — зразків, що нами розглядаються, — розміщували композицію з рослинних, зооморфних та орнітоморфних мотивів. Коней чи птахів розташовували в центрі композиції, по краях — схематизовані зображення дерев, кетяги калини. Вироби позначені датами їх виготовлення і першими літерами імен та прізвищ виконавців (фото 9, 10).

Нафраниця. Поширеним різновидом ткацької продукції у українців Придністров'я були запозичені у молдован нафраниці — невеликого розміру шматки домотканої (зробленої на верстаті) орнаментованої тканини, обшитої по краю кольоровими нитками. У Гарабі в 30-40 роки рр. ХХ ст. нафраниці ще використовували у весільному обряді, але вже переважно як елемент упряжу весільного кортежу (її прив'язували до

пузечки коня). У 50-ті рр. ХХ ст. нафраниця для перев'язування нанашки у Гарабі практично не використовувалась.

Як важливий атрибут урочистого родинного свята молдован — весілля — нафраниці, зокрема, в 60-70-х роках ХХ ст. прикрашались відповідною орнаментикою (фото 4, 5). Орнамент нафраниць 60-70-х років квітковий, мало чим відрізняється від килимового: схематизовані квіти, гама кольорів майже ідентична килимовій. Відмінність простежується в композиційній побудові орнаменту. На килимах він знаходиться в центральній частині виробу, тоді як на нафраницях орнаментовані верхній і нижній краї, а білого кольору середня частина не орнаментована. Щоправда, зафіксована у Гарабі нафраниця 1930-х років має інший орнамент - горизонтальні смуги з ниток горіхового кольору (нитки пофарбовані відваром листя горіхів), але тло білого кольору є домінуючим (фото 13).

Рушники. Не менш чисельною групою ткацьких виробів є рушники. Вони виготовлялись із конопляних, лляних ниток, але більшість, існуючих на сьогоднішній день, — це вироби з бавовняних ниток фабричного виробництва.

За часом виготовлення репрезентовані нами рушники датуються 40-80 роками ХХ ст. Чимало з них на кінцях мають плетене мереживо, деякі - плетену смужку. Мереживо орнаментоване геометричним орнаментом (фото 15), зображеннями квітів (фото 16), троянд із листками (фото 17), птахів на мережеві (фото 18). Є мережива не орнаментовані, вони мають вигляд звичайної сітки.

Орнамент на краях рушників переважно геометризований. Він складається з горизонтальних смуг різної ширини. Кожна смуга представляє собою систему геометричних фігур, що ритмічно повторюються (фото 19).

З кінця 50-х років ХХ ст. в рушниковій орнаментиці помітні нові мотиви. Геометричні композиції доповнюються стилізованими зображеннями квітів, ягід та фруктів (фото 20-22). В технології ткацтва для виготовлення вказаних орнаментів з'являються нові прийоми, які раніше не застосовувались.

Спостерігаються трансформаційні зміни в композиції рушникового орнаменту. Так у зразках 50-х років ХХ ст. в середній частині розміщували геометричні знаки-символи (фото 23), в 1960-70-х роках ця частина заповнюється рослинним орнаментом (фото 24).

Окрему групу складають вишиті рушники. Вишивка рушників представлена декількома техніками, зокрема, найбільш поширеною в цій місцевості традиційною "качалочкою" (фото 25). Чимало рушників в 70-80 роки минулого століття вишиті гладдю й хрестиком.

Але найбільшого поширення вишивка набула в орнаментативній одязі, зокрема, чоловічих і жіночих сорочок першої половини 50-х років ХХ ст. (фото 26, 27, 28а, 28б, 29а, 29б). В 30-40 роки ХХ ст. вишивали як жіночий, так і чоловічий одяг. В чоловічих сорочках, вишитих хрестиком, орнаментували маніжку, манжети рукавів. Жіночу сорочку вишивали квітами вздовж горловини та обплітали всі краї, а у дівчат прикрашали вишивкою короткі рукави сорочок. Низ спідниць також був вишитим. Починаючи з 50-х років ХХ ст. одяг стали прикрашати аплікаціями. Вирізані квіти чи фігури з матерії іншого кольору нашивали на одяг.

Хустки, косинки, які носили дівчата, також обплітали.

У ткацтві українців простежується чимало запозичень. Запозичення орнаменту, технології ткацтва здійснювались різними шляхами: через безпосереднє спостереження за роботою майстринь, хоча воно не було розповсюдженим, оскільки майстрині не мали особливого бажання ділитися секретами свого ремесла; найбільш поширеним слід визнати копіювання орнаментів ткацьких виробів і вишивок. Зразки для копіювання на виробих бачили на ринку, хоча, як зазначалось, в районах масового виробництва ткацька продукція не користувалась підвищеним попитом. Більш інтенсивними запозичення були у несприятливій на врожай роки, коли активізувався натуральний обмін між сусідніми селами і районами, особливо там, де хліборобство не відзначалось високою продуктивністю, зате вівчарство й ткацтво знаходилося на достатньо високому рівні. Так гарабівчани у селах України

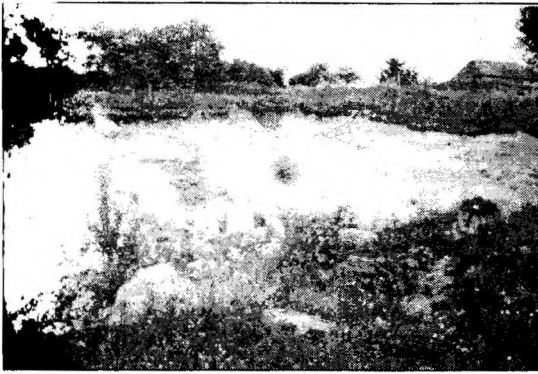

Фото 30. Поклади білої глини

збували вироби з во-
вни для обміну на
хліб чи зерно.

На формування
специфіки до-
поміжних видів
господарської
діяльності вплива-
ло й місцезнаход-
ження того чи
іншого села. У Га-
рабі, наприклад, та-
ким своєрідним ви-

дом діяльності було і є виготовлення малаїв — виробів із білої глини (крейди) круглої форми, діаметром 20-25 см, глину використовували для побілки стін житла і господарських споруд.

Поклади крейди в місцевості, де знаходиться село, достатньо потужні і в окремих місцях знаходяться на поверхні (фото 30), тому добування сировини не потребує застосування спеціальних пристроїв чи використання шахтного способу. Брالی глину не скрізь, а в селі а ль н и х місцях — вологих і прохолодних, де вона є в'язкою. Тут й облаштували глинища для добування сировини. Зважали й на те, щоб під'їзд до глинища був зручний і доступний.

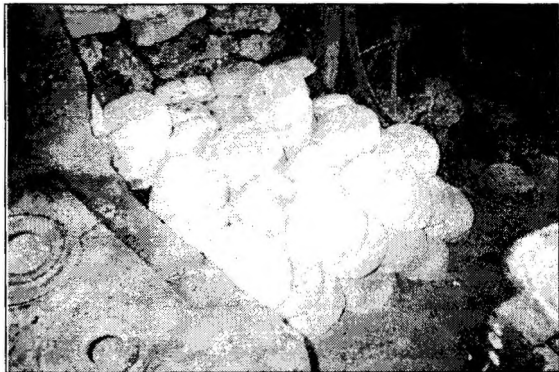

Фото 31. Вироби з білої глини («малаї»)

Для виготовлення малаїв використовували *праник* - дощеч-

ку з ручкою розміром 20х40 см, завтовшки 3-4 см та конопляний шматок тканини (мішковину). Майстер працював на невеличкому розчищеному земляному майданчику - *пляцику*. Він клав на шматок тканини необхідну кількість глини (досвід дозволяв майстру не користуватися вагами), обгортав його тканиною й ударами праника пресував масу до потрібної в'язкості, видаляючи з глини зайву вологу. Сформований малай просушували на пляцику (фото 32). Якщо цією справою займалася родина, то застосовували розподіл праці і кожний з її членів виконував відповідну роботу.

У Гарабі виготовленням малаїв займались більша частина населення. Ринок збуту був обширний. Села сусідніх районів повністю забезпечувались білою глиною. Її продавали на базарах у Красненському, Тимковому, підвозили на підводах чи не до кожної оселі.

Знайомство більшості мешканців Гараби з властивостями глини з невідомих причин не сприяло зародженню й розвитку такого промислу як гончарство. Можливо тому, що посуд, який у достатньо великій кількості виготовлявся в сусідніх селах Кодимщини, був дешевим і доступним. Принаймні потреби гарабівчан у гончарному посуді задовольнялись виробниками сусідніх районів України.

Примітки.

1. Приходы и церкви Подольской губернии. Ольгопольский, Балтский уезды //Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета.- Вып.9.- Каменец-Подольский, 1901.- С.17.

2. Там само.- С.23.

3. Статистические сведения о Подольской губернии за 1865 и 1866 годы.- Б.м.- С.32.

4. Приходы и церкви Подольской губернии...- С.18.

5. Тихонов С.А. Мукомольное производство Подольской губернии//Статистические сведения о Подольской губернии за 1865 и 1866 годы.- Б.г.- С.5.

6. Малаєм в даній місцевості називали кукурудзяний хліб, який випікали тут ще в кінці 50-х - на початку 60-х років ХХ ст., чи як підпалок. За формою і розміром виготовлений з крейди кругляк був схожим на такий хліб, тому й називали його «малай».